

door H. G. SURIE

Voor de wetenschap houdt de taal op te bestaan. Zij denkt in nieuwe tekens, die overigens de taal niet vervangen, maar een aparte denkvorm uitmaken, de enige denkvorm die zekerheid oplevert, omdat de onzekerheid er bij afspraak uit verwijderd gehouden wordt, voor zover men daarin is geslaagd. De oude onzekerheden die het taaldenken heeft opgeleverd, blijven onverminderd in stand.

(W. F. Hermans: *Paranoia*)

1. De congressist

Wie een congres bezoekt loopt in het begin als op eieren. Hij speurt naar de gangbare regels, zoekt het gezicht dat van hem verwacht wordt. De meeste congressisten hebben dat spoedig gevonden en vormen dan de amorfe intellectuelenmassa die het spel bloedernstig volgt. Een interessant schouwspel voor wie zich welbewust op de achtergrond houdt. Men heeft zich een sociale rol aangemeten welke nog niet zo goed is geïntegreerd, zodat er regelmatig kleine slips zijn waar te nemen, welwillend gecorrigeerd door de anderen, die weten het volgende slachtoffer te kunnen zijn. De individualisten zijn te herkennen aan hun geamuseerde fysionomie, hun veelbetekenend zwijgen als enkelen zich vertillen aan geestelijke bagage die niet de hunne is, en aan hun afzijdigheid van verwarde discussies. Na anderhalve dag dragen sommigen hun vermomming zelfs met zo veel zwier dat zij struikelen. In het groepje waarin zij zijn opgenomen lacht men vrolijk: men is vermoeid en kortademig van de strijd tegen de zwaartekracht die voortdurend voelbaar is op de grote hoogte waar zij de hele dag gedwongen zijn zich te bewegen, en derhalve graag tot lachen bereid. De drang naar informeel gedrag wordt moeilijker te weerstaan. 's Avonds duikt men met welbehagen in een soosconversatie of verdedigt men theorieën die duidelijk de slijtage van benul demonstreren. Eten en drinken winnen aan belangrijkheid. En op de laatste dag is ook de arge-loze niet geneigd het nut van enig congres zonder meer aan te nemen. Niettemin is iedereen bereid het onderhavige congres voetstoots geslaagd te noemen als hij maar ontslagen wordt van de plicht mee te zeulen aan de vracht gemeenplaatsen, waarmee velen zich gewicht hebben verschaft.

Meestal besluit een congres met een compromis, eenvoudig uit beleefdheid. Ieder krijgt het zijne, men zegt „ja” tegen twee of meer partijen uit angst dat er anders toch nog gevochten moet worden. Anders gezegd: men tracht meer kanten tegelijk op te lopen — valt dus of blijft gewoon staan.

2. Prof. Dr. R. C. Kwant

Het negende congres van de Sociale Interacademiale, de Nederlandse federatie van universitaire studieverenigingen in de sociale wetenschappen, werd dit jaar op Woudschoten gehouden. De „key-note” luidde: Isolatie en Communicatie. De opening had plaats (9 maart jl.) in het Groot Auditorium van de Rijks Universiteit te Utrecht, waar prof. dr. R. C. Kwant tevens de eerste inleiding hield over „Wijsgerige analyse van Isolatie en Communicatie”. Volgen wij prof. Kwant in zijn betoog:

Isolatie en Communicatie zijn correlatieve begrippen. In C ligt de mogelijkheid tot I besloten. Het is een bij uitstek veelzinnig begrippenpaar, enkel te gebruiken met het oog op een geheel, waarvan bepaalde werkelijkheden deel uitmaken of uitgesloten zijn. De vele betekenissen van I en C hangen samen met de vele manieren waarop men een geheel kan visueren. I en C zijn zeer tijdgebonden; aanpassing aan een bepaald tijdsbestel kan moeilijk zijn. Van de I en C in een gegeven tijdvak krijgen we een heel heterogeen beeld: eenheid is niet gemakkelijk te vinden. Veel mensen leven thans dermate functioneel, dat zij veelal geïsoleerd staan. Ook worden er bewust vormen van isolatie nagestreefd. (Prof. Kwant's derde stelling luidt: *De zinnen van Communicatie (en Isolatie) kunnen vergeleken worden met de zinnen van het wonen. Ten opzichte van C en het wonen geldt de volgende wet: extensiteit en intensiteit zijn omgekeerd evenredig. De meest extensieve en meest intensieve vorm van C wordt gevonden in het wonen zonder meer, d.i. in het gezinsverband. Vanuit dat gezichtspunt kan men een zekere orde vaststellen tussen de vele vormen van C).*

Het is niet toevallig dat woorden als communicatie en communisme van gelijke oorsprong zijn. Het marxisme heeft de arbeid centraal gesteld: vermenselijking van de wereld maakt pas leven mogelijk. De mens heeft dit door zijn arbeid zelf in de hand. Het marxisme presenteert zich als een stelsel dat het communicatieleven van de mens begrijpelijk maakt, door het vanuit één gezichtshoek te overzien. Het legt alle nadruk op de arbeidscommunicatie, op het samenwerken, en het maakt alle andere vormen van C daaraan ondergeschikt. Het motiveert deze handelwijze vanuit de stelling dat de arbeidscommunicatie de hele geschiedenis en dus alle andere vormen van C conditioneert en bepaalt. Indien dus de arbeidscommunicatie gezond gemaakt wordt door de vestiging van het communistische bestel, zal het gehele communicatieleven van de mens gezond worden. De westerse mens heeft de marxistische zienswijze mogelijk gemaakt door een eenzijdige nadruk te leggen op de ontplooiing van de arbeidscommunicatie. Maar het marxisme is een naïeve wijs-

begeerte. Immers, in alles wat menselijk is wordt de geestelijke C al verondersteld: de geestelijke communicatie is de vader van alle communicatie, en dus ook van de arbeidscommunicatie, en niet, zoals Marx zegt, net omgekeerd. De mens moet zichzelf als menselijk wezen verwezenlijken: hij moet zichzelf verliezen om zichzelf te vinden. Dit is de essentie van het communicatieleven. De mens heeft de ander nodig om aan zichzelf te kunnen ontsnappen en waarlijk mens te worden. Het is juist als het marxisme de arbeid de materiële exponent noemt van de C. Maar daar blijft het dan ook bij. *Het bouwen moet vanuit het wonen worden begrepen, daarom is slechts de mens die kan wonen in staat tot verantwoord bouwen (Heidegger)*. Arbeid doet de communicatieruimte ontstaan waardoor C mogelijk wordt, doch haar succes geenszins wordt gegarandeerd. Dat hangt af van de geesteshouding van de mens, die zelf zijn communicatieruimte moeten bouwen, en deze in geestelijke openheid bewonen.

3. Prof. Dr. E. Leemans

Prof. Leemans belichtte de sociologische beperkende factoren in de Isolatie en Communicatie, waargenomen in een grote stad. Spr. ging uit van C zoals door Sorokin bedoeld: "the meaningful interaction", door hem thans betrokken op de regionale dimensie en wel op de stad. Het gaat in morfologische en andere studies toch steeds — impliciet of expliciet — om het probleem van de C, de bestudering dus van kaders waarin de ontmoeting bevorderd wordt. Eén van Leemans' stellingen: *Communicatie wordt meestal, vanuit de dagelijkse ervaring, als een inter-individuele aangelegenheid beschouwd; bij isolatie denken wij spontaan aan de individueel-psychische vereenzaming*. Binnen andere disciplines wordt de C te weinig in inter-individuele termen gesteld. Communicatie is het verklarend moment van interactie. De afbeelding van de vereenzaamde mens (de grauwe massa) in de stad is niet juist. In de stad is immers een duidelijk C-systeem. De mensen leven niet als zandkorrels in een zandhoop: anoniem, gelijk, zonder betrekkingen. Er is een complex van (geregelde) betrekkingen, weliswaar verschillend van aard, maar ieder met eigen spelregels. Deze spelregels leren wij vanzelf, onder de dwang van de sociale controle. Een psycholoog zou misschien *wel* van vereenzaming kunnen spreken, maar de socioloog ziet altijd C-stelsels.

Morfologische structuren oefenen een determinerende invloed uit op communicatiesystemen. Dit determinerende karakter is op korte termijn van invloed, gebonden aan tijd en ruimte. Wij zijn zelf in staat deze morfologische structuur te wijzigen, daar zij het resultaat is van allerlei door ons onderhouden systemen. In

dit verband is voor de socioloog de sociale structuur van groot belang, te onderscheiden van de sociale klassenstructuur. Het is een gekristalliseerde, hiërarchisch gedifferentieerde prestigestructuur. Sociale standen moeten worden gezien in de totaliteit der maatschappelijke statussen. De criteria zijn lokaal bepaald. In elke gemeenschap is een hiërarchie met eigen criteria. Daarom moet in de lokale structuur een aanknopingspunt worden gevonden voor de sociale benadering ervan. De totale maatschappelijke positie en de waardering ervan verschillen van plaats tot plaats. Deze prestige- en stratificatievorming nu is belangrijk voor de C, die ontmoeting is. De mens wordt dus in zijn communicatie bepaald door de prestige- en stratificatiefactoren. Ook als kerk of politieke partij mensen willen ontmoeten dienen zij met deze stratificatie rekening te houden. Een collectieve benadering van het probleem is noodzakelijk, maar niet op de Amerikaanse wijze van prestige-ranking.

De persoonlijke C verloopt meestal in de funktionele dimensie: men ontmoet elkaar vnl. in rolsituaties. In de grote stad worden de funktionele ontmoetingen steeds talrijker, het zijn utiliteitscontacten, waarbij iets van ons verwacht wordt waaraan we ons niet kunnen onttrekken. Op een zo grote schaal allengs *dat we bijna geen mensen meer ontmoeten*. Dit proces gaat nog steeds voort, en zo ontstaat de psychologische vereenzaming. Van de regionale gebondenheid van vroeger is vrijwel geen sprake meer. De *persoonlijke* contacten kiezen wij wel zelf, maar dikwijls niet in de regionale beperking.

In de communicatie tussen twee groepen die in conflict zijn, treedt de persoonlijkheid der gesprekpartners duidelijk naar voren. Communicatie kan in een conflictsituatie vaak een oplossing brengen. Maar een conflict, ontstaan door botsing en tegenwerking van twee „ambitieuze” groepen (religieus of politiek) zal door C zelden tot oplossing kunnen komen, omdat het in dat geval om waarden en strevingen gaat op verschillend niveau liggend. Het begrijpen van een anders standpunt zal het bestaansrecht van de eigen groep meestal aantasten.

De plenaire discussie werd gekenmerkt door een nogal vruchteloos gekibbel over de onderscheidene disciplines, over termen en begrippen, zonder dat een conclusie mogelijk werd. Gebrek aan tijd en de veelheid der verwarde meningen belemmerden een zinnig debat. Leemans had de term sociologisch determinisme laten vallen en daarmee bij velen wantrouwen gewekt. Er zijn nu eenmaal, aldus prof. Leemans, verscheidene zaken in de ons omringende werkelijkheid die ons bepalen, maar dit determinisme wordt vanzelfsprekend gerelativeerd door de ruimtelijke- en de tijddimensie. Enkelen hadden uit de inleiding begrepen dat

de sociologie een individualiserende wetenschap geworden was. Zou zij dan nog tot algemene wetmatigheden kunnen komen? Een vreemde vraag, vond Leemans, die vermoeden deed dat de vragensteller, een sociaal-geograaf, een slecht begrepen „verstehende Methode” toepaste.

4. Dr. J. Ex

Sprekende over de overgang van Isolatie naar Communicatie, gezien vanuit een sociologische gezichtshoek, gaf dr. Ex de (voorlopige) resultaten van een kwalitatief en metrisch onderzoek. De sociaal-psychologische benadering van het thema I en C kwam volgens Ex principieel neer op het onderzoeken en verwoorden van de wijze waarop de mens zijn „geïsoleerd-zijn-van” en zijn „communicatie-met” medemensen ervaart, beleeft en opvat, en van de invloed die dit ervaren en beleven heeft op zijn feitelijk optreden. Alvorens onderzoeken van dit gehalte op positief wetenschappelijk plan te beginnen, zouden echter beschrijvende analyses nodig zijn betreffende modaliteiten waarin mensen, uit hetzelfde cultuurmilieu, hun „geïsoleerd-zijn-van” en hun „communicatie-met” medemensen beleven. Dat beleven wordt o.a. gemodelleerd door wat men de min of meer blijvende levensstaat van de mens zou kunnen noemen, door de aard van de relatie die hij met zijn medemens(en) onderhoudt, en door zijn lidmaatschap van bepaalde samenlevingspatronen. Waar een zuiver persoonlijke situatie een sociale wordt ligt een actueel en virtueel moment. Het is de aanwezigheid van de ander in een sociale situatie nu en straks, die ons gedrag bepaalt. Hoe ervaart, beleeft en evalueert de mens de aanwezigheid van de ander?

Vervolgens ging dr. Ex in op een onderzoek naar het proces van veranderingen dat immigranten moeten doormaken op sociaal terrein, dus: van Isolatie naar Communicatie, eigenlijk een acculturatieproces. Onderzocht werd een groep van veertig families van Indische Nederlanders, raciaal zeer gemengd, doch alle van Nederlandse nationaliteit, die zich uit Indonesië in ons land had gevestigd. De betrokkenen werden in een open interview benaderd drie maanden, een jaar, twee jaar en ten slotte drie jaar na hun aankomst. De laatste fase had nog niet plaats gehad. Men vroeg zich af hoe deze mensen hun nieuwe milieu evalueerden, in vergelijking met de oude toestand. Hoe ondergaan zij het klimaat, hoe zien zij de Nederlanders, de scholen, de gastvrijheid, kortom ieder milieu-aspect, zodat een vergelijkbare waardering mogelijk is tussen heden en verleden. In het algemeen vond men de Nederlanders (in de eerste fase) vriendelijk en behulpzaam. Zij voelen zich de meerdere van de immigranten, zijn weinig soepel, zijn slecht over de immigranten ge-

informeerd, belemmeren hen op de arbeidsmarkt, zijn minder gastvrij, kunnen goed zuinig zijn en sparen. In de eerste fase oordeelde 70 procent der immigranten de Nederlanders vriendelijk en behulpzaam, in de tweede fase 16 procent. De immigranten misten het contact met hun oude vrienden, pas zeer geleidelijk gingen zij aansluiting zoeken bij burens, wijkgenoten en anderen. 95 procent der immigranten zei na een jaar zich niet in Nederland thuis te voelen, waarvan 44 procent als reden op gaf het gevoel niet opgenomen te zijn, gebrek te hebben aan contacten met mensen van hier. Aanvankelijk in een geïsoleerde positie kwamen de immigranten geleidelijk tot een intensievere communicatie met de mensen in het nieuwe leefmilieu, waardoor het assimilatieproces aanzienlijk werd versneld. Ex kwam tot de slotsom dat inzicht in factoren, die de assimilatie van immigranten aan een ander leefmilieu bevorderen of tegenwerken het beste wordt verworven door studie van de manieren waarop deze immigranten het doen van de mensen uit dat leefmilieu ervaren en waarderen.

De meest onelegante kritiek tijdens de discussie was wel de twijfel die werd uitgesproken over de sociale-psychologie als een „echte” wetenschap. Voorts waren sommigen van mening dat het besproken onderzoek meer adaptatiemoeilijkheden had behandeld dan communicatiemoeilijkheden. Doch de inleider zag de moeilijkheden in het adaptatieproces vooral in de communicatie. Wat verstond dr Ex overigens onder assimilatie? Ex wilde spreken over assimilatie indien zowel de „ontvangende” als de „komende” groepen zich door het contact gingen wijzigen. Bij een eenzijdige verandering en aanpassing leek hem de term adaptatie meer geëigend. Dr. Ex gaf volmondig toe dat zijn onderzoek veel vragen onbeantwoord liet en zelfs zeer eenzijdig van opzet was, maar methodologisch ook niet bedoeld was representatief te zijn voor de *hele* groep van geïmmigreerde Indische Nederlanders. De determinerende variabelen waren te groot in aantal om tot algemene uitspraken te komen. Algemeen kwam tot uiting dat men de onderzoekresultaten wel illustratief achtte voor bepaalde thesen, doch ook niet meer.

5. Drs. G. J. van den Berg

Vrijdagmiddag (11 maart) wierp de heer Van den Berg opgewekt een vuistdikke knuppel in het gezelschap zichtbaar vermoeide congressisten door enige naar veler mening gratuite beweringen te uiten. De titel van zijn inleiding luidde: „Situatie, spanning tussen „hier en gunder”. Het begrip situatie heeft, aldus Van den Berg, in de moderne aardrijkskunde fundamentele

betekenis. Met dit begrip wordt aangegeven hoe zeer iedere samenleving in haar gebondenheid aan tijd en ruimte gestalte vindt, telkens opnieuw. Die gestalte heeft economische en sociale aspecten, welke kunnen worden waargenomen en onderzocht. De strevingen van de tot die samenleving behorende mensen en hun sociaal-ruimtelijke horizon hebben daarbij vooral de aandacht. De situatie in tijd en ruimte is een typisch oergegeven. Iedere groep is gebonden aan haar ruimte en haar tijd: er is een wisselwerking tussen de groepen en haar situatie. De geografie nu begint met waarnemingen in het veld. Het landschap is een boek waarin de geograaf goed moet leren lezen: de landschapsgeografie is uitermate belangrijk. Maar de geograaf wil niet alleen kennen, doch tevens begrijpen. Daarom zoekt hij de groep op en bestudeert haar. Hoe immers heeft de groep haar leven in de ruimte georganiseerd en zich erop ingesteld? De heer Van den Berg stelde dat de waarde van de historie en de aardrijkskunde algemener is dan die van de aspectwetenschappen sociologie, economie enz. De geograaf oriënteert zich meestal via de natuurlijke gegevenheid van de ruimte, het in de groep aanwezige streven naar welvaart, het culturele leven en de processen in de groep werkzaam.

Er is een neiging tot het bezigen van stereotiepen, aan de aspectwetenschappen ontleend. De geografie is te beschouwen als een moeder wier dochters thans gehuwd zijn en andere namen hebben gekregen: sociale-geografie, sociale-psychologie, sociologie e.a. Als de geograaf, gewapend met het begrip „situatie” ergens de sociale werkelijkheid benadert, wordt hij getroffen door het specifieke karakter van I en C als verschijnselen van sociale verandering. De spanning tussen wat men voelt als „hier” en „gunder” kan latent of manifest zijn, en in het laatste geval eenzijdig of tweezijdig worden beleefd. Alleen bij tweezijdig beleefde manifeste spanning kan men door doelgerichte „planning” trachten het gegeven evenwicht tussen I en C te verschuiven. Ten slotte herinnerde de heer Van den Berg er aan dat ieder mens feitelijk geograaf is, op reis gaat om de ander te leren kennen en daardoor zichzelf beter te begrijpen. De geografie raakt ergens het geheim van het menselijk bestaan en is daarom als wetenschap een moeilijke opgave. (Enkele stellingen: *Bij het verkennen van een sociaal-wetenschappelijk probleem is ook een benadering vanuit de (moderne) economie noodzakelijk.* En: *De moderne (sociale) aardrijkskunde is evenals de geschiedenis een integrerende wetenschap, gericht op het scheppen van overdraagbare en controleerbare (integrale) beelden van de concrete sociale werkelijkheid vanuit tijd-ruimtelijk gezichtspunt.* En: *In de aardrijkskunde hebben isolement (een toestand), isolatie en verkeer (beide: processen) altijd de aandacht getrokken. In de mo-*

derne aardrijkskunde vinden deze drie hun plaats rondom het begrip „sociaal-ruimtelijke horizon”, welk begrip een element vormt van het kernbegrip „situatie”.

In de kritiek tijdens de discussie te berde gebracht was de ergernis vercalculeerd over de beate wijze waarop de aardrijkskunde op de troon der sociale wetenschappen was gehesen. Ook naar lavendel geurende uitspraken als „de geografie raakt ergens het geheim van het menselijk bestaan” en „het landschap is als een boek” maakten het moeilijk Van den Berg's betoog geheel au sérieux te nemen. Een der opposanten verwierp het determinerende karakter van de geografische ruimte: vele andere factoren kunnen worden aangewezen die een groep bepalen en vormen, bijv. een gangsterbende, de underdogs, de in- en outgroup. Ook in een ander ruimtelijk milieu blijven deze groepen bestaan. Tevens werd de opvatting bestreden dat de — sociale — aardrijkskunde *de* integrerende wetenschap zou zijn. In zijn replek deelde Van den Berg mee dat hij bedoelde dat de geografie *een* integrerende wetenschap was.

6. SLOT

Enkele conclusies tot slot: Het congres heeft aan zijn doel beantwoord als het slechts de bedoeling was op het veelomvattend thema „Isolatie en Communicatie” vier variaties te geven (Leemans: „sociologie is isolatie en communicatie”), én een gelegenheid te scheppen tot velerlei contacten. Het congres heeft gefaald als men verwacht had tot een paar door allen aanvaarde (niet al te) algemene uitspraken te kunnen komen. Misschien mag men dat echter van een samenzijn van studenten van zo verschillende faculteiten en richtingen niet verwachten. Er is veel tijd en energie verdaan aan de afbakening der disciplines, aan het preciseren en afwijzen van termen en begrippen. Vindt men dat al van voldoende importantie dan is er reden tot tevredenheid. Nochtans gaven velen blijk van een gevoel van onvoldaanheid. Bovendien was de onderlinge verdeeldheid over de waardering der diverse inleidingen groot; over de organisatie van het congres evenwel was men unaniem van oordeel dat deze voortreffelijk was.

Om enkele jaargangen compleet te kunnen maken zouden wij het op prijs stellen indien enige abonnees, die nog in het bezit zijn van het nummer van *januari 1954* en dit aan ons willen afstaan, ons dit nummer zouden willen toezenden.
Bij voorbaat dank voor uw moeite.

De uitgeefster:
J. A. Boom & Zoon, Hoofdstraat 87, Meppel